

J-P Vandervelde N.5448

Marten Luthers
Werken.

Antwerpen, daer de Grave
1520. 21 ghe

Res. 1227

En schoon onderwisinge
hoe een kerstē mēsche wa-
rachtelikē aflaet v̄dienē mach

Cte een vruchtbaer leeringe
in wat rechtveerdicheyt dat eē
kersten mensche leuen sal.

Cte een schoon v̄manige hoe
een kerstē mensche sinē huwe-
liken staet sculdich is te leyden

Cen tractaet hoe hē een ker-
sten mēsche bereydē sal regende
door. Bescreue doer dē hooch-
gheleerde Doctor ind godheyt
Martinus Luther. broed van
sinte Augustijns oerden

Hier beghint een excellente leeringe
hoe dat een kersten mensche waerachtig
gen afaert verdienē sal mogen/die
zijnder sielē profitelijc wesen
sal Bestreue doer dē ho
ghē gheleerde. D.

Martinus

Luther

Broeder vā sinte Augustijns oerden

Je meester van
dē hoghē sinne/
sinte Thomas/
en haer nauol-
gers hebbē ghe-
distingueert en
ondscryden dat
daer zijn dri dee-
len der peniten-
tien als Herou/biechte/en voldoenige.
En al eest dat dese distinctie/niet licht/eli-
ken en mach wordē gheuōdē wt die hep

lighe scripture noch wren oude vaders der
kersten religie nochtās so en willen wi
dat niet uwoerpen maer na haer manie
redaer af spreken en handelen

Dese doctore houden dat afaet n̄
wech en neemt die biechte noch
dat berou Wāt alle bullen die daer van
aflaet z̄jn die lypdē dat dē afaet vercri
ghen die mēschēn die berou hebbe ende
ghebicht z̄jn en̄ het is onmogelyck dat
een mēschēden afaet v̄crigensal het en̄
si dat hi berou hebbe en̄ ghebicht si Dē
aflaet en neemt niet wech dan alleene
die satissactie oft voldoeninghe die een
mēschē doen moet voer die sonden
Dese voldoeninge en̄ satissactie wort
ghedeplit in drie deelen In bidden in va
sten en̄ in aelmissen gheue. Int ghebet
worden bestoren alle beroeringen affec
tien en̄ wercke de welcke alleen der sie
len aen gaen ghelyc is lesen mediteren

dat woert gods hoor en̄ een sermoen en̄
leeringhe doen en̄ ander wercke desen
ghelyck wesende.

Taleten dat besluit in hem alle wercke
doer welcke wercke dat lichaem des mē
schen wort ghecastijt ghelyck waken ar
bepden hert ghercleert te gaen en̄ herdic
hept daere een menschedat vleesch mede
castijt en̄ deser ghelycke.

Aelmissen te gheue beslupt in haer al
le bewisingen der werken des lief den
en̄ bermhertichepts in den naesten des
menschen.

Bi alle leeraers is dat seker en̄ vaste dr
den afaet wech neēt aldus danige wert
ken d̄ voldoeningen en̄ affectien die die
mēschē voer z̄jn sondē sculdich is te doe
oft die dē mencke op gelept wordē te doe.
Wāt waert dat afaet wech name al die
wercke der voldoeningē so en̄ bleue daer
dā niet dat een mēschē soude mogen doe

Bi veel doctorē is gheweest een groote
vraghe en het en is noch n̄pet besloten/
maer noch staet die vraghe also Oft den
aflaet pet meer mach wech nemē ende
vergheuen/dā daer ;ijn die werckē des
satifactiē Oft h̄oec mach wech nemē
die pine die god den mēschē in gheset he-
uet/en in settē mach

Dese vraghe wil ic voerbij latengaen
Mer ic mach leggen/dat wt gheen heylige
scriftuere bewesen en mach wordē/
dat die godlycke rechtveerdicheyt/eeni-
ghe pine oft voldoeninge eysschet vā dē
sondare(gelyc si p̄maginatoren en segge)
Maer alleen die warachtige penitēcie/
die daer sprykt wt dat herte des mēschē
met een vast opset/om te dragen dat crū-
ce Cristi/en om hemselue te oeffenen int
bidden/lesen/vasten/;ijn lichaē te casthe/
en sinē euen kerke mensche soet en min-
nelijk te wesen/en altoos hē seluen te oef-

senen om dese werckē te doen/al waerr
also dathē niemant die werckē op en lei-
de iWat doer dē heyligen propheet Eze-
chiel ghesept is Alle sondare die daer be-
keert wort en wel doet ;ijnder sondē en
sal ic niet meer ghedachthich wesen. Die
propheet en sept niet/die dit leest/oft die
dat doet Maer hi sept die hē bekeert vā
die sonden/en doet dat goet. Wat batet
daemen veel leestēn veel vast/als hē een
mēsch niet en betert/en ;ijn quade oude
leue niet en laet/en niet aē en neemt ee-
goet nieuwe leuen/voerwaer ten batet
niet met allen. Yet is alsoe vele/als oft
men een gat slopte in eenē dijch/ en aen
een ander side wederom een op brake.
Het opperste voldoen is/dat een mēsch
laet dat sondich leue/mae ;ijn alder bestie
cranch mēschelijc vermogen. En dit he-
uet Cristus Ihesus selue gheseert en be-
wesen En in dese maniere my dese satif-

sactie vā wel ce leue so heeft Christus Je-
sus gheabsoluteert dat vierich exemplē
der penitēcien Maria magdalena. den
ghichrigen mā. den ledeloosen mensche
dat vroukē die in ouerspel beuōdē was/
leggende Gaet en en sondicht n̄ meer.
En ic soude leer gaerne hoorē dat mi ve
mant cōtrarie soude bewisen wt die hei
liche scriptuere al zijn daer sommighe
doctoren die daer vā opinie houdē. Wāt
daer en mach gheē meerder sactisfactie
oft voldoeninge ghedaē worden/dan al
leenedat een mēsche heylighelijck en oot
moedelijck leue/en achter late de quade
ghewoôte en die sondē. En in dat quaer
te late te scouwen en die quade ghewoôte
te te wederstaen/daer is die meeste ende
die alder beste penitēcie. Neptn ghi dr;
dat gheen pine en is/dat een mēsche la-
ten sal en breken; ih[n]ghenegenheyt en
zijn oude manieren en affectien ofte be-

gheerten. Jaet voerwaer/veel meerder
pine dan oft hy dach voer dach den hee-
len psalter lase.

Het staetseer wel en het is mogelijckē/
dat die almachtige god na zijn godlike
rechtereerdicheyt sommige mensche ca-
stijt en doer gheeselen en plagen tot pe-
nitencie dwinget/ghelyc inden.lxxvij.
psalm ghescreuen staet Eest dat;ijn kin-
deren laten mijn wet en mijn rechture-
dicheyt niet en achten en mijn ghebode
nvet en beware in die roede oft met der
roedē sal ic vloechē haer boosheyt en in
slagen haer sondē/want mijn bermher-
tich; en sal ic niet nemē van hē. Dese pi-
nedē mēsce opte leggen en te vgeuen of
wed af te nemē/staet alleē in gods hanc/
en daer en heeft geen mēsche macht over
En dese pijn en wilt god n̄ achter laten
mer hibeloest d; hi dē menscē dese pijn sal
opleggen/pst dz; si n̄ en houdē zjn gebot

Daer om die ghemaecte pine de welche
daer af ende wech neemt dat afaert die
en can niemand ghenoemen noch ghe-
doopen noch n'pemant en verlaet wat
die pine is als die verlaten pine niet en
is die gheessel gods noch oec nier de goe-
de wercken de welche gheheetē worden
te wesen/ werken des satifacțien ofte
werken der voldoeningen

Later dan wesen dat die kercke vercla-
re en wtsegghē dat daer per meer v̄ghe-
uen worde dan die werckē des satifac-
tien Nochtans so waert dādupsent ma-
le en onbegripeliken beter dat een mē-
sche niet en name den afaert en noch ve-
le beter waert dat hi die afaert niet eens
en begeerde. Maer saliger en beter en
vech veel profitlicher waert dat hi daer
begheerde die goede werdere en dat dra-
ghendes phns Want afaert en is äders
niet noch ten can oech anders upet zijn

dan alleen verlaten der goeder werckē
en verlichten der saligher penitencien.
En het is veel saliger te nemen ende te
houden salige penitencie en goede were-
ken/dandie te verlaten en te niet te doe
Nleest also dat die nieuwe predicanen
gheuoden hebbē t'weederley pine Een
medicinale pine en een voldoende pine
en die pine der satifacțien is om te rep-
nighen en om wt te doē dat daer achter
ghelatē is Die medicinale pine/om ghe-
sont te maken en dat leue in eenen bete-
ren staet te vanderen Maer meer rechts
hebben wi ò dit te verworpen en te ver-
simaden/dan si doen om dat te dencken.
Wāt al dat die almächtige god dē men-
sche op lept/dat is alleene ò den mēsche
te beteren en eenen corten wech dē ker-
cken mensche om te comē tot Cristum/en
met hē een te wordē doer die gracie
En nieteest dat si daer seggen Het ghe-

tal der pinen en der werckē is groot me-
nichuldich en meerder dan een mēschē
binnen alle sinnen leuen doē mach ende
meerder oech dan hi can ghedragen om
die cleynhept; ihs leuēs en om dat ihs
leuen also cort is/ endaer om so moet hi
aflaet verrigen. Hier op antwoerde ic
en legge/ dat dese allegacie niet is/ende
dat si vndel en en bedrieghelyck is en son-
der eenich fundament. Wat die almach-
tighe god en de heylige kerstēkerche/ en
beswaert nyemant bouen ihs machte/
alsoe die heylighe apostel Paulus sept.
God en laet u niet worden ghetēpteert
bouē v machte.' En het is een groot ver-
driet en spijt in die kerstēhept/ dat me die
kersten mēschēn op leyt/ dat si nieten co-
nen noch oec en mogen ghedragen.

En waert dat die penitēciē noch warē
machtich en in vigoer/ de welche inghe-
set ihs doer die oude rechte/ dat een men-

sche voer ee dootsonde. viij. iaer sondē pe-
nitencie doe. so soude die kerstēhept van
dusdane wet moeten wychen/ en niet
meer op leggen dan een pegelyc drage
en mochte. Hoe veel te min sullen da de
herten der kerstē menschē wordē belast/
als dese wetten lange verdonckert; ihs
en gheen macht en hebben met een last
en pack dat si niet en soudē mogen noch
commen ghedraghen.

Met een groot cōsent en eenichept soz
wortdaer ghescept Dat een sondich mē-
schē nae dat berou en absolucie met der
pinē die daer ouer blijft sal wordē geson-
den int vaseuier oft tot dē aflaet Maer
veel dinghen wordē ghescept/ de welcke
bouē gaen dat ghelooue/ en daer om en
ihs si oech niet te achten.

Het es een groote dwalinge in die ker-
stēhept dat een sondich menschē mep-
net ghenoech'te doene voer ihs sonden/

daer doch die sondē alleene wordē quij
gheschoude/doer die onsprekeliche goe-
dertierenhept en vermherrichept gods
En god en is niet meer vā ons beghere-
de/dā dat wij voort aen duechdelijck sul-
len leuen. Het es wel waer dat die ker-
kenhept sommige dingen ghebiet/weic-
ke dingen si mach en moet oec na laten/
en niet ghebiedē vert te doene/dat onmo-
ghelyc soude wesen dē ghenen dpen dat
ghebot rornde en aentaste

Toeghelaten wort den aflaet voer die
vuple en lufe kersten mensche/die niet
en willen wt dat herte goet doen/of oec
gheen quaer draghē. Aflaten die en pro-
moueren noch en helpē oec gheen dinck
tot beteringe/maer alleen draghē si der
mensche onuolmaecthept/en die onuol-
maecthept late si passeren. En daer om
en is niet gheoerloft dat men eenē men-
sche daer af trecke sal/en het en is oec n̄

betamelijc dat miē pemant daer toe ver-
nen sal om aflaet te verrig hē.
Hondert dupsent mael beter ps̄/te ghe-
uen puer en alleene gods wille/ughene
dat ghi gheuen wilt/her li tot timeragie
vader kerckē van sinte Peeter/ofstrot ee-
nighe ander sakē die in de bullē ghescre-
uen staen/dā dat ghi daer vore aflaet ne-
met/en alsoe te makē een commutacie.
Wāt het is groot perikel en te sorgen/dr
een mensche meer gheeft om den aflaet
dan om gods wille
Veel beter en verdienstelicker eest/dat
een mēsche wt eenen goede wille/eenen
armen mēsche gheeft een groote aelmis-
se om gods wille/dan also te gheuen tot
die timmeringhe vā sinte Peeters ker-
cke/om ter stont aflaet te verrigen Wāt
veel meer eest een goet werck volbrochte
te hebbē/dā dat selue achter ghetate. Af-
latendā veel goede wertkē die daer sou-

den ghedaē wordē na laten si en verge-
uen. Daer om op dat ic v recht leere/ so
hoortoe. Bouen also suldij gheue eenē
armen mēsche eest dat ghi wat gheueen
wilt En noch afaet noch tēmeragie en
sal vtrecken/vā dat ghebot en die leerin
ghedes heyligen euangelij n̄ te houdē
Als dan daer niemant en is in v stadt/
die also arm is dat hi v aelmissen behoe
uet(het welck nēmermeer gheschien en
sal) so sult ghy dan mogen gheue tot kerc
ken/tempelen/outaren/kelcken en and
cleynodpē binne uwer stadt/eest dattet
v belieft. En als dir ghedaē is/ so mocht
ghi dā vri seyndē (pst dat ghy daer toe be
roert wort) in ander stedē/het sitre Rome
ost elders waer dat is. En dese bewis in
ghedes bermhertichepts ende liberali-
tepts en verbiet niemāt/maer alleen de
ghi die liberalitept n̄ en thoont/aēsien-
de dat afaet/maer alleen aenmerchēde

dat loon van den almachtigen god
Inden eersten dā/soe suldij vlien die ak
me mēschen en kercken binnē uwer ste-
de Wāt die heylige apostel Paulus sept
De ghene die ingheseten z̄jn/en dē ghe-
nen die in z̄jn haps of in z̄jn stadt z̄jn nz
wel en doē/bewisende haer werchē des
bermherticheits/dat en z̄jn gheē kerste
nen mer veel argher dā een heydē. En
ghi sult die vasthouden en leker sonder
sorghe/wāt het is die heylige scriptuere
Wie v anders leert die bedriecht v/en hi
soect v siele in v tēsche ost borsse en als
hi daer wt cricht het ghelyt d; hi soect en
iaecht/so gaet dat voer alle sielen/en het
wort veel lieuer gehad en meer hemit
dā die sielen/en dat ghelyt heeft hi gheia-
ghet. Alsmen dā sept also volchē als die
pēninc clincher/so is de siele vlost wt dat
vagenier/dat is waer/wāt dat ghelyt in
die borsse/dat is die siele die siaghen/en

als dat clincket so eelt ghelost/want ghy
zijt dan die siele quijt.

Maer nu mocht ghi segghen En sal ie
dan nēmermeer aflaet verrigen Ant-
woerde Dits my begeerte dat ghi daer
omgheenē aflaet gaen en sult. Dits mi-
nen raet en bidden dat ich doe laet v ou-
de sondige leuen en bewijst werckē der
caritatē der bermhertichept en der lief-
den dē armē nootrustigen mēschē uwē
euen kerste En laet dē droomers en fla-
pers en die traghe kerste menscē aflaet
halen ende crigen volcht ghi dē rechten
wechen en ghi en sult niet dwalen.

Aflaet zyn dingen die alleen toe ghela-
ten wordē Sommigedigen wordē ghe-
bode Als ghi sult god lief hebbē bouen
al. Sommigedingen wordē den mēscē
gheradē/ghelyc linte Pauwels seit Vā-
den maechdē en heb ic gheē ghebot mer
nochtās sorade ic daer toe. En aflaeten

is noch gebodē noch gheradē mer alleē
toeghelatē. en daer o en zyn si niet v dien
sich noch werckē des ghehoorsaēhepts
maer alleē een excusse oft wtleschē des
ghehoorsaēhepts. En daer wt so volcht
hier dā Al pſt datmē die aflaet niet v bie-
den en sal nochtās loe sullen kersten men-
schē(getrocken en wech genomē wesen
de vā dat aflaet) hē seluen oeffenē in die
goede werckē en in de pine loon v wach-
ten vāden almachtigen god.

Dat men die sielne wt dat vagheuier
vlost/daten heb ic noch n; gheuodē in de
scripture noch ic en geloooue dat n; al pſt
dat de nieuwe doctorē dat seggen dwelc
si n; en connē bewisen noch gheproberē
En de heilige kercke en heeft d; noch nt
beslotē/dat dē aflaet sielen vlost. Daer o
pſt also beste ddt ghi ghi selue voerdie sie-
len bidt en aelmissen gheeft. en dit is se-
kerste en alder meeste gheraden.

In alle tghene dat nu voerē is/ en twi
fele ich niet/de welche ghegrondeerten
vaste staen/wt dat heylighē euangelie
scriptueren en sekere redenen. En veel
we erdiger is dit te houden/dan tghene
dat die scholaſtici doctore leggen/de welc
he alle te samē/npet ensloude; connen ee
sermoen en een collacie vaste maken wt
die heylige scriptuere/den volche. Hout
dit vaste met mi/en en twifelt daer niet
aen/wāt her is die warachtichept/en en
twifelt niet voer eenich and oppoost/het
welcke andē sept/wāt dat is bedroch/en
het en soect n̄ v salichept/maer v ghelyc
en v substancie/en als hi dat heeft so p̄t
al ghedaen en en vlaecht niet meer nae
uwer sielen salichept.

En al eest dat vele my bedragen dat ic
een ketter ben(wiens kisten de warach
tichept gheopēbaerten ghesept hindert
let en scadelijcis) ic en vrage daer niet

na/en ic en achte niet alle dat groot roe
pen dat si doē om mi te doen swighen.
Wāt het z̄ijn dōcker mēschē die de heylī
ghe sp̄bel niet ghesmaect en hebbē en
die heylige scriptuere n̄ ghelesen en heb
ben/haer epgen doctore die si aenbiddē
eren en verhessen niet en vstaen/en al
leene z̄ijn versletere in opinien vragen en
ander questiē daer gheē vruchte wt en
coemt/maer ghelatē wort die arme siele
onveruchtbaer en dorre. Hadden si haer
epgen doctoren en woerden vstaen/soe
ensloude si niet hebbē verdoemt/dē ghe
nen die noch npet verwonne en is/noch
oet niet beproeft en is te wesen sculdich
Mer die almachtige god verleene haer
en ons eenē goeden sin Amen.

Een vermaninge wat scriptuere
dat een kersten mensche houden en
beschermen sal.

Vwt Thomas van aquinē scriuet/wat Ðchotus leert/wat Alexander de halis en die ander de halis en die äder scholastici doctores leggen/dat en sal een kersten mensche niet achten noch beschermen Want die kersten menschē hebben eenē doctoor die veel hoogher is/dat es die wijsheit des hemelschē vaders Ihesum Cristū ghebenedijt.die welcke een ghebot heeft ghegeue welc ghebot dat herte der kersten menschē verlicht/en si sullen dit houden en beschermen totter doot toe En dat der leeringen Cristicontrarie is/niet achten Dat mē wt die leeringe Cristi niet hebbē noch verstaē en can/sal versmaden. Wāt wat sint Thomas en ander scholaſtici doctores legge Cristus is alleen die daer sal salich maken Die leeringhe Cristi is den dach en alle leeringen en opinien vā menschen

þinden nacht. Den dach hout en volchte hem nae/want het is seer pericnloes in denacht te wādelen sonder verstoort en vertoortte worden en hem seluen hinderlyc cezijn en te lettē. Die in den dach wandelt die siet waer dat hij gaet en hij en belet hem seluen niet. Wi wordē kersten menschen ghenoemt en dat vā Cristo Die wet Cristi Jesu laet ons dan onderhouden/de welche sept Pier en coopt afslaten/niet en worpt ghelyc in die kiste/mer gheest aelmissen dē armē menschē en alle dinc is v repn En weder o Weest vermhertich gelyc v hemelsce vad berm hertich is/die op laet gaē de zōne en laet seschinē op goede mēlchen en quade/op dat ghi hē gelyc; hinde/vā hē mocht wōde ghekēt en ontfangē in de eewige glorie Die wet Christi is dat licht oser voete/also die h. pphete David sept O heere ee lāterne en licht is minen voete v wōre

Het woert is Christus Iesus gebenedijt
daer die heilige apostel en euangelist Jo-
hannes af leert Int begheinsel was dat
woert en dat woert was bi god en god
was dat woert. Dic sullen wij dan hou-
den en wt alle onse herte omuangen en
aen nemien en laten alle andere fabule
en opinien van menschen varen

Hier eyndt dat boetckē leerende hoe
men warachtigen astaet verdienē sal

Gēen vruchtbaer boetckē leerende van
driederleve rechtveerdicheyt tegen drie
derley sonde Hoe een kersten mēsch die
sonde sal schouwen en nae volgen
die rechtveerdicheyt. Bescre
uen doer den hooch ghe
leerde Docotor in
der godheyt
Martinus Luther

Groet van. s. Augustinus oerden

Je eerste son-
de is de crimi-
nale sonde/ dy
is een opēba-
re quaet / dat
welcke wordt
gheskraft van
die weerlijcke
hant. als dpe-
uerie dootslagen/ brant stichten/ sacrile-
gie Onder welcke sondē die sommighe